

ФОРМИ І СПОСОБИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: ПІДХОДИ ДО ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

ЧЕСАКОВА Мирослава Сергіївна - викладач кафедри публічно-правових дисциплін,
Київський міжнародний університет

УДК 343.98

Модернизация общества и технологий оказывает значительное влияние на все сферы жизнедеятельности. В стороне не остается и преступность, и соответственно, способы и формы противодействия расследованию преступлений. Так, в статье проведено исследование форм и способов противодействия расследованию и проанализированы основные подходы к классификации форм и способов противодействия расследованию преступлений. Предлагается выделение собственных критериев разделения данного явления.

Ключові слова: *способи протидії розслідування злочинів, форми протидії розслідування злочинів, розслідування злочинів, критерії поділу протидії розслідування злочинів, зовнішня протидія, внутрішня протидія.*

Актуальність теми

Протидія розслідуванню злочинів як діяльність є не новим явищем. Але із розвитком суспільства і технологій воно виражається у різноманітних формах, відбувається, так би мовити, щоденна модернізація та видозмінення останніх. На сьогодні протидію розслідуванню злочинів ми можемо спостерігати на всіх етапах розслідування, починаючи з вирішення питання про відкриття кримінальної справи та завершуючи розглядом справи в суді. З метою ефективного здійснення розслідування необхідно визначитися із сукупністю дій, які сприятимуть швидкому і повному розкриттю злочинів, а також дозволяють правильно будувати тактику

здійснення розслідування. Маємо на увазі врахування дій чи бездіяльності відповідних суб'єктів розслідування, яка буде направлена на здійснення протидії розслідування. Актуалізація та визначення форм, способів протидії та їх систематизація сприятиме удосконаленню діяльності суб'єктів розслідування та попередження вчинення протидії з боку заціплених осіб.

Метою є дослідження форм і способів протидії розслідування злочинів, що пропонуються провідними науковцями та внесення пропозиції впровадження критерію поділу форм і способів протидії.

Провідними науковцями, що досліджували дане питання, є Ахтирська Н.М., Аріпов Т.Е., Белкін Р.С., Журавлев С.Ю., Карагодин В.Н., Коновалова В.О., Лубин А.Ф., Олександренко О. В., Овечкин В.А., Петрова А.Н., Ратінов А.Р., Стратонов В.М., Слінько С.В., Шепітько В.Ю., Шехавцов Р.М., Щеголева М.В., Хасан Б.І. та інші.

Основний текст

Сучасна протидія розслідуванню змінилася не тільки якісно (нові форми, засоби й методи її здійснення), а й масштабно, особливо в рамках діяльності організованої злочинності. Тому, якщо раніше можна було вважати, що майстерності та засобів, які знаходилися в арсеналі слідчих і оперативних працівників, було достатньо

для виявлення й подолання хитрощів і вивертів злочинців з метою ухилення від відповідальності, то тепер цього вочевидь мало, оскільки їм протистоїть не просто більш професійний та оснащений сучасними технічними можливостями злочинець, а армада сил і коштів об'єднаної та організованої злочинності, яка наважується на боротьбу з державою [1].

Частіше всього протидія розслідування спрямована на приховування самого злочинного діяння або осіб, які його вчинили. Це і не дивно, адже за наявності однієї з цих підстав, одразу може бути порушена кримінальна справа. Як зазначає Лубин А.Ф. і Журавльов С.Ю. приховати злочин можна лише двома способами, по перше не допустити виявлення слідів злочину і залучення їх у сферу розслідування, а також не допустити належного використання цих слідів у якості доказів. Тлумачаться ці позиції так: у першому випадку злочинець безпосередньо діє на сліди злочину, намагається їх знищити повністю або частково. А в другому випадку злочинець діє опосередковано, тобто намагається співпрацювати з тими, хто має прямий доступ до доказів, тобто через осіб, які наділені відповідними повноваженнями та процесуальним статусом [2, с. 112]. Повністю погоджуємося з даним твердженням, але вважаємо за потрібно додати, що, на нашу думку, говорячи про сліди злочину, потрібно зазначити не тільки тілесні або матеріальні сліди злочину, але й вербальні, тобто інформація про сам злочин і осіб, які підозрюються у вчиненні даного злочину та осіб, які володіють інформацією, що стосується події злочину або суб'єкта злочину, звичайно, виключаючи осіб, які за законом мають право не давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення (ст. 18 КПК України) [3, с. 11 – 12]. Доречним є згадати, що процес розслідування в цілому потребує чіткого алгоритму дій і розумової діяльності осіб, які проводять розслідування. Так, як зазначає Стратонов В.М., що слідчий, починаючи розслідування, зазда-

легідь не може передбачити кінцевого результату події, яка відбулася в минулому, адже розслідування злочину – складний пізнавальний процес, який потребує вирішення цілого ряду проблем через те, що достовірні факти про подію, особливо на початковому етапі розслідування, ніколи не можуть бути такими, які дозволяють у процесі безпосереднього їх сприйняття дійти будь-якого висновку навіть на рівні категоричного пояснення чи розуміння [4, с. 162].

Варто зазначити, що у криміналістичній науці представляється чимало класифікацій форм протидії в цілому, класифікацій приховування злочину та окремих його способів.

Також існує чимало підстав, за якими здійснюють класифікацію форм протидії розслідуванню і ситуацій, що виникають під час останнього.

Цікавою і, на наш погляд, важливою є класифікація протидії залежно від етапів розвитку злочинного діяння. Вважаємо її найбільш детальною за рахунок того, що вона дозволяє спостерігати над розвитком злочинного діяння, з моменту виникнення злочинного умислу. Так, Лубин А.Ф. та Журавльов С.Ю. визначили чотири етапи розвитку протидії, кожний з яких полягає у сукупності певних дій, що безпосередньо протистоять самому процесу розслідування. До першого етапу, так званого інформаційно-пошукового, належить:

- спостереження за об'єктом злочинного посягання;
- формування злочинних зв'язків;
- формування та здійснення необхідних дій для забезпечення алібі тощо.

Наступний етап, на їх думку, полягає у створенні умов для реалізації злочинного замислу і включає в себе:

- конспірацію злочинних зв'язків;
- утворення хованок;
- підготовка необхідних предметів та засобів для маскування злочинного діяння;
- визначення місця, часу та інших умов для здійснення злочину;
- проведення експериментів з метою перевірки можливості здійснення тих чи

інших дій, які необхідно виконати при здійсненні злочинного діяння тощо.

Третім етапом визначено дії по реалізації злочинної ідеї, що полягає у легендарності особистості; виготовленні та використанні піддробних документів; залучення наглядачів, охоронців тощо. Четвертий етап автори пов'язують із відтворенням злочинної діяльності.

Даний етап включає наступні дії:

- тимчасове призупинення злочинної діяльності;
- надання в місцях позбавлення волі допомоги співучасникам, які несуть відповідальність за вчинений злочин;
- вчинення протидії використанню доказів, які були залучені у сферу кримінального судочинства;
- допомога родичам або іншим близьким людям співучасників, які знаходяться у місцях позбавлення волі;
- перевірку нових кандидатів у члени злочинного формування;
- аналіз помилок минулої злочинної діяльності тощо [2, с. 176].

Як бачимо, всі вище перераховані дії характерні для вчинення групою осіб або певним злочинним формуванням. У свою чергу, виникає питання: як допомога співучасникам та їх близьким родичам, підбір нових членів у злочинне формування та аналіз попередньої діяльності з боку визначення помилок може стосуватися протидії розслідуванню злочину. Можемо тільки розглядати вказані дії, як підготовку до протидії розслідуванню майбутніх злочинів.

На нашу думку, необхідно зазначити, що даний поділ на етапи демонструє процес виникнення і розвитку протидії розкриття і розслідування злочину.

Продовжуючи вивчати бачення Лубина А.Ф. та Журавльова С.Ю., необхідно зазначити і про запропоновану ними класифікацію ситуацій протидії. Так усі ситуації обґрунтовано та поділено на чотири групи. До першої групи належать ситуації, що виникають у латентній стадії злочинної діяльності, до другої – ті, що пов'язані з оперативно-розшуковими заходами та попередньою перевіркою матеріалів. На-

ступними є ситуації, що виникають у період досудового розслідування кримінальної справи, та ті, що проявляються на інших стадіях кримінального судочинства [2, с. 196].

Важливо зазначити, що Белкін Р.С. також запропонував на сьогодні досить поширену і добре відому класифікацію форм протидії. Він визначив всі вчинювані протидії розслідування на «зовнішні» та «внутрішні». Так, під внутрішніми він зазначає таку протидію, яка здійснюється суб'єктами, які так чи інакше мають зв'язок із розслідуванням справи або долучені до такого. Такими суб'єктами є підозрюваний або обвинувачений, свідки і потерпілі, спеціаліст, експерт, випадкові прохожі, які знаходились на місці вчинення злочину тощо. Основною метою такої протидії є намагання отримати від супротивної сторони бажану інформацію або побудувати відповідну схему поведінки. При цьому підозрюваний частіше всього хоче отримати від слідчого якомога більше інформації, яка необхідна при захисті своїх інтересів. У спілкуванні із слідчим висловлена неповна або ж хибна інформація суб'єктом протидії, аналізуючи реакцію слідчого, допомагає визначитися на майбутнє з алгоритмом дій, які послугують для захисту. У свою чергу, особі, яка проводить розслідування, необхідно отримати від допитуваного найбільш повну і правдиву інформацію про факти та події злочину, а для цього необхідно переконати суб'єкта протидії на співпрацю зі слідством тощо. Для осіб, які виступають суб'єктом протидії, характерною є поведінка, спрямована на знищення, зміну чи приховання інформації або носіїв, на яких вона розміщена, яка необхідна для повного і всебічного розслідування. А саме знищення слідів самого злочинного діяння або ж слідів суб'єкта злочину, зміна уявлення про спосіб, знаряддя вчинення злочину, про особу злочинця, його характерні ознаки, створення помилкових слідів тощо [5, с. 692-698].

Зовнішньою протидією Белкін Р.С. визначає дії суб'єктів, які безпосередньо не пов'язані з подією, що розслідується, та особою, яка здійснює розслідування або ж даний зв'язок може мати місце у сфері

процесуальних, службових, інших владних відносин або залежності [5, с. 692]. До вказаного виду протидій, належать такі суб'єкти як посадові особи установ, підприємств, організацій, що стали місцем вчинення злочину, корумпованих представників владних структур і правоохоронних органів, представників партій, профспілкових та інших громадських організацій, трудових колективів, окремих груп населення, родичів, друзів і близьких злочинця. Так, для прикладу, зовнішня протидія – це приховування події злочину з корисливих мотивів або з метою збереження престижу, через помилкове розуміння професійних інтересів, приховування злочинів з особистих мотивів, примус слідчого шляхом підкупу до незаконних дій або дій, що не є інтересами слідства, підкуп учасників процесу, які володіють необхідною інформацією (свідки, експерти, спеціалісти), неправомірне насильство (погроза або інші вчинки, що впливають на репутацію) [5, с. 698 – 700]. З представленим поділом повністю погоджуються Аріпов Т.Е. та Щеголева М.В. [6, с. 12].

У свою чергу, Петрова А.Н. пропонує доповнити класифікацію протидії, запропоновану Белкіним Р.С., ще одним видом – «змішаним» (з боку осіб, які одночасно можуть бути суб'єктами «внутрішньої» та «зовнішньої» протидії) [7, с. 98-99]. Так, Шехавцов Р.М., коментуючи поділ протидії на зовнішній та внутрішній говорить, що він є штучним і повинен розумітися у використанні як криміналістично-умовний, пояснюючи тим, що в розслідуванні будь-якого злочину різновиди протидії вельми проблематично розмежовувати, а отже, визначити суб'єктів кожної із зазначених форм протидії [8, с. 22].

Шехавцов Р.М. вважає криміналістично-умовною протидією розслідування злочинів у активній і пасивній формі, запропоновану Ратіновим А.Р.. Під активною протидією розуміється цілеспрямований вплив на носії доказової інформації або перешкодження доступу до неї, давання неправдивих показань. Приховування та знищення речових доказів, непокора і прямий опір слідчому тощо. Пасивна про-

тидія полягає в невиконанні необхідних дій, таких як неповідомлення запитуваних відомостей, нез'явлення за викликом для провадження слідчої дії, відмови від давання показань [8, с. 23].

Цікавою є запропонований поділ Карагодіна В.М., який визначає види протидії за різними критеріями. Для прикладу за структурою протидія є простою, тобто одиничні дії чи прийоми та складною, що полягає у системі дій чи прийомів. За критерієм відношення до розслідування виокремлюються ті прояви протидії, які здійснюються до, в період та після завершення розслідування. У свою чергу, Карагодін В.М. відзначає про наявну можливість подальшої диференціації всередині вказаних кваліфікаційних груп за іншими підставами [9, с. 21-31]. Варто згадати і про класифікацію протидії за метою та формою здійснення запропоновану Хасаном Б.І. [10, с. 224]. Так, за метою виділяють стратегічну і тактичну протидії, відповідно за формою здійснення – приховування елементів злочинної чи незлочинної діяльності або створення інших перешкод розслідування. Також Хасан Б.І. зазначає про те, що можливим є подальший розвиток і поглиблення запропонованої класифікації.

Варто взяти до уваги запропоновані Шехавцовим Р.М. форми протидії. Так, він називає, що відносно події злочину і його розслідування розглядаються приховування злочину та перешкодження його розслідуванню; за спрямованістю дій – приховування даних про подію злочину та причетних до нього осіб і втручання в розслідування з метою примушування відповідних уповноважених працівників досудового розслідування, прокуратури чи суду до прийняття рішень, що не відповідають процесуальним вимогам; за кількістю суб'єктів – протидія вчинена організованими групами, злочинними організаціями, однією особою; залежно від об'єктів – вплив на фізичних осіб та на предмети матеріального світу, що є джерелом інформації тощо [8, с. 25-26].

Коновалова В.О. і Шепітько В.Ю., розглядаючи протидію у контексті обшуку, виділяють безпосередню та опосередко-

вану. Так, до безпосередньої відносять дії осіб, у яких проводиться обшук, які спрямовані на перешкоджання пошуку доказів та до опосередкованої – рефлексивне управління у формі вирішення задачі по приховуванню за рахунок введення слідчого в оману, не даючи йому змоги здогадатися про обраний спосіб приховування [11, с 38-39]. Варто зазначити, що даний поділ є найбільш сприятливим у практичному аспекті. Та, у свою чергу, вважаємо, що необхідно визначати протидію за такими категоріями, як безпосередня та проміжна. До безпосередньої протидії належать дії які спрямовані на діяльність слідчого, прокурора, керівника органу досудового розслідування, експерта, свідка та на потерпілого. Тобто безпосередня протидія направлена на спростування, зміну, приховування та неможливість отримання правдивої інформації тими особами, діяльність яких спрямована на загальне формування уявлення про подію злочину та підготовку справи до судового розгляду. Проміжна протидія спрямована на показання і дії осіб, які є понятими, спеціаліст, перекладач, представник потерпілого тощо. Тобто результатом участі вказаних осіб є показання або документ, що має вторинне значення для справи або носить рекомендаційний характер або ж у разі їх відсутності вважається таким, що складений не у відповідності з вимогами. Інакше кажучи, участь осіб, на яких спрямована проміжна протидія, має вторинне значення.

У свою чергу, пропонуємо поділяти форми протидії розслідування злочинів за критерієм спрямованості досягнутого результату, а саме на дії, що полягають у створенні обставин, які унеможливають притягнення до відповідальності або ж ухилення від останньої шляхом імітування відсутності складу злочину та дії спрямовані на зменшення рівня відповідальності шляхом удаваного зменшення ступеня суспільної небезпеки. А також вважаємо за доцільне поділяти способи протидії розслідування на матеріальні та моральні. Так до перших належать підкуп, вигода, пропозиція вигідних умов для сторін, тобто

вчинення будь-яких дій, що полягають у отриманні матеріальної вигоди. А відповідно, до морального виду протидії віднесемо різного роду погрози, примус, насильство, катування тощо.

Говорячи про форми і способи протидії, не можемо не зазначити і про способи приховування як і одну із форм протидії розслідування. Вказаній формі протидії було присвячено багато досліджень. Класифікація представлена багатьма науковцями, але загальноприйнятої в криміналістиці так і немає, відсутньою є також єдність думок і підходів з приводу підстав класифікації.

Як зазначається, перша класифікація способів приховування була запропонована Овечкіним В.А., поділена на дві групи. До першої належать способи, які перешкоджають отриманню органами розслідування інформації про злочин (переміщення, маскування, знищення матеріальних та ідеальних джерел інформації, ухилення від явки, відмова від показань, недонесення). До другої групи належать способи, які перешкоджають одержанню інформації про злочин та видачі замість неї неправдивої інформації (фальсифікація, інсценування, свідомо неправдиве повідомлення та свідомо помилкове показання з метою приховування злочину) [12, с.7]. Як зазначає Олександренко О.В., і ми з нею погоджуємось, визначені Овечкіним В.А. групи способів практично нічим не різняться, тому що мають загальну мету – перешкодити одержанню інформації, що цікавить слідство [13, с. 26]. Та незважаючи на зауваження, запропонована класифікація є першою і значимість її в тому, що вона визначає основні способи приховування злочину.

Досить цікавим є критерій класифікації системи прийомів приховування, обраний Кручиніною Н.В. і Шикановим В.І., а саме маскування. Вони говорять, що маскування є родовим поняттям і містить у собі скриття, імітацію, симуляцію, фальсифікацію, демонстративні дії чи поведінку, що відволікає увагу оточуючих від вчинків, які хочуть замаскувати. [14, с. 124-125]. Ми повністю погоджуємось з Олександрен-

ко О.В., яка з цього приводу зазначає, що приховування є більш ширшим поняттям і навпаки включає в себе маскування, як один із способів [13, с. 27].

Заслугує уваги також класифікація способів приховування злочинної діяльності Трухачова В.В. Він визначає п'ять груп, першою є способи приховування, спрямовані на мінімізацію відтворення доказової інформації, до другої належать способи, спрямовані на скорочення обсягу відтвореної доказової інформації, третя – способи, спрямовані на дезорієнтацію у ході розслідування суб'єктів розслідування, четверта – способи приховування, спрямовані на позбавлення доказового значення інформації, отриманої та зафіксованої суб'єктами розслідування і судового розгляду, та п'ята – способи, спрямовані на позбавлення можливості певних працівників проводити розслідування і судовий розгляд [15, с. 68-70]. Проаналізувавши представлені способи приховування, бачимо, що всі вони належать до приховування саме злочинної діяльності.

Висновок

У статті проаналізовано погляди науковців стосовно видів форм та способів протидії розслідування злочинів. На сьогодні наука не визначає єдиного критерію їх класифікації, що свідчить про потребу подальшого наукового обговорення. Аналіз існуючих класифікацій, на нашу думку не зовсім повний, оскільки форми протидії постійно змінюються, доповнюються.

Вважаємо, що до такої класифікації слід віднести протидію розслідування злочинів за критерієм залежно від сторін та учасників кримінального провадження, як безпосередню та проміжну, а форми її поділяти залежно від спрямованості досягнутого результату. Досліджуючи і способи протидії розслідування злочинів, які займають важливе місце у здійсненні протидії розслідування, пропонуємо розширити їх та додати такі дві групи способів, як: матеріальні та моральні (можливо, психологічні).

Досліджуючи численні підходи до класифікації способів та форм протидії, може-

мо констатувати, що наявність різноманітних форм, способів здійснення протидії потребують подальшого вдосконалення протидії їм, і, звичайно, подальшого наукового обговорення.

Література

1. Ахтирська Н. Форми протидії розслідуванню злочинів, вчинених у сфері комп'ютерних технологій [Електронний ресурс] / Наталія Ахтирська // Юридичний журнал. – 2003. – Випуск 3. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=111>

2. Лубин А.Ф. Криміналістика. Расследование преступлений в сфере экономики / Лубин А.Ф., Журавлев С.Ю. – Н.Новгород, 1995. – 350 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство станом на 20 лист. 2012 року: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 382 с.

4. Стратонов В.М., Слінько С.В. Умови здійснення пізнавальної діяльності слідчого / В.М. Стратонов, С.В. Слінько // Вісник ХНУВС: Збірник наукових праць. – №1 (52). – 2011. – С. 161-169

5. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криміналістика: Учебник для вузов / Под ред. Белкина Р.С. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 990 с.

6. Арипов Т.Э. Тактико-криміналістические приемы преодоления противодействия расследованию: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Арипов Т.Э. – Ташкент, 2000. – 21 с.

7. Противодействие расследованию, криміналістические и иные меры его преодоления : дис. канд. юр. наук / Петрова А.Н.. – Волгоград, 2000. – 237 с.

8. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Шехавцов Р.М. – Луганськ, 2003. – 245 с.

9. Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию / Карагодин В.Н. – Свердловск, 1992. – 176 с.

АНОТАЦІЯ

Модернізація суспільства та технологій має значний вплив на всі сфери життєдіяльності. Осторонь не залишається і злочинність та, відповідно, способи і форми протидії розслідування злочинів. Так, у статті здійснено дослідження форм та способів протидії розслідування та проаналізовано основні підходи до класифікацій форм і способів протидії розслідування злочинів. Пропонується виділення власних критеріїв поділу даного явища.

SUMMARY

The modernization of society and technology has a significant impact on all spheres of life. On one side does not remain and crime, and accordingly, the methods and forms of combating crime investigation. Thus, in the scientific article research forms and ways to combating investigation and analysis of the main approaches to classification of forms and methods of combating crime investigation. Proposed selection criteria of its own division of this phenomenon.

10. Хасан Б.И. Противодействие при расследовании преступлений как объект криминалистического и психологического изучения / Хасан Б.И. // Актуальные вопросы государства и права на современном этапе. – 1983. – С. 223–224.

11. Коновалова В.Е. Обыск: тактика и психология / Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю.. – Харьков: “Гриф”, 1997. – 80 с.

12. Овечкин В.А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками: Учебное пособие / Овечкин В.А.. – Х., 1979. – 64 с.

13. Олександренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Олександренко О.В. – Київ, 2004. – 180 с.

14. Кручинина Н.В. Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве. / Кручинина Н.В., Шиканов В.И.. – Иркутск, 1992. – 200 с.

15. Трухачев В.В. Криміналістический анализ сокрытия преступной деятельности / Трухачев В.В.. – Воронеж, 2000. – 224 с.